

ALFONSAS NYKA-NILIŪNAS: LAIKAS IR TRUKMĖ

Anotacija. Straipsnyje aptariama laiko problematika Alfonso Nykos-Niliūno kūryboje. Poetinis laiko išgyvenimas ir filosofavimas siejamas su Henri Bergsono trukmės konceptu, Antikos mąstytojais bei romantikų formuluota ir XX a. pradžioje atgimusia „gyvenimo filosofija“. Poetas laikosi romantikams būdingo vitalistinio, organiško galvojimo. Intensyviai išgyvenamas čia ir dabar įtraukiamas į trukmės konceptą. Trukmės sąmonės ir atminties pagrindu poetas susikuria asmeninę mitologiją. Programos „Neštis visuomet, viską ir visur su savimi“ galiojimas kūrybos raidoje tikrinamas egzistenciškai negailestingai. Poeto filosofavimas sąmonės ir pasaulio santykio lygmenyje yra artimas romantizmo ir fenomenologinio mąstymo linijai.

Raktažodžiai: XX a. lietuvių poezija; Alfonsas Nyka-Niliūnas; būtis ir laikas; atmintis; sąmonė; trukmė; gyvenimo filosofija.

* * *

Tyrimo tikslas – Nykos-Niliūno mąstymą integruoti į XX a. gyvenimo filosofijos lauką ir tokiu būdu nustatyti rašytojo pasaulėvoką formuojančias kultūros atramas. Apie laiką poeto kūryboje užsimena daugelis literatūrologų, bet iki šiol nėra bent kiek konkrečiau apibrėžti jo laiko filosofijos kontūrai. Tyrime Nykos-Niliūno kūryba skaitoma pagrindinio gyvenimo filosofijos atstovo Henri Bergsono *trukmės* koncepto požiūriu. Latvių filosofė Māra Rubene teigia, kad XX a. filosofijai rūpi laiko ir subjekto santykis; ji išskiria keturis subjekto ir laiko santykių būdus: gyvenimo filosofiją, kuriai būdingas bendras dėmesys laiko fenomenui; fenomenologiją, kuri susitelkia į laiko ir sąmonės santykį (laikas ir sąmonė); ontologinę fenomenologiją, kuriai rūpi egzistencinių struktūrų (rūpestis, pasmerktumas laisvei ir pan.) priešinimas kasdieniniams laiko santykiams, fenomenologinio metodo taikymas ontologinėms problemoms spręsti (laikas ir būtis); ir – sintetinančią kryptį, kuri laiko suvokimą perkelia į kalbos sritį ir tyrinėja skirtybių konteste (laikas ir kalba)¹. Mūsų tyrinėjimas ribosis iš esmės pirmaisiais dviem aspektais.

Walteris Mülleris-Seidleris (Valteris Miuleris-Zaidleris) straipsnyje „XIX–XX a. laiko sąmonė. Literatūrinis modernizmas mokslo istorijos požiūriu“ tiria, kaip literatūrinis modernizmas susijęs su mokslo ir filosofijos kaita. Jis konstatuoja, kad XIX amžiui būdingas linijinis laiko mąstymas, susijęs su biologinio vystymosi, mokslo pažangos idėja XX a. pradžioje užleidžia vietą *vidinio laiko* sąvokai, atsiradusiai Sigmundo Freudo (Zigmundo Froido), Edmundo Husserlio (Edmundo Huserlio), Henri Bergsono (Enri Bergsono), Martino Heideggerio (Martino Haidegerio) darbuose. Modernizmo epochoje krentama į laiko „belaikiškumą“, į subjektyvias laiko formas, iš kurių reikšmingiausia yra *trukmė*. Kūrybinio įkvėpimo šaltiniu tampa ne linijinis laikas, ne ateitis, o praeitis: laikrodžio rodyklės

¹ Māra Rubene, *Dabarties filosofija: Iš esaties į esatį*, Vilnius: Alma littera, 2001, p. 22–23.

pirmyn ir atgal sukinėja Marcelis Praustas (Marcelis Prustas); Hugo von Hofmansthalis (Hugo fon Hofmanstalis) laiške rašo: „tik praeitis išryškina daiktus, suteikia jiems spalvų ir kvapų“. Tam tikrą vidinio laiko neskubumą, „belaikiškumą“ straipsnio autorius sieja su Tolimųjų Rytų laiko sampratomis, madingomis XX a. pradžioje, su vėlyvaisiais epochų periodais (vėlyvoji Antika, vėlyvasis Renesansas), stilizuotais *fin de siecle* literatūroje¹.

Gyvenimo tėkmės turinį Nyka-Niliūnas vaizduoja ir sprendžia antinomijomis – ontologinėmis, etinėmis, gnoseologinėmis (nepažinti / pažinti; tikėtis / nusivilti; prisirišti / išduoti). Gyvenimo tėkmė – kaip objektas – į apmąstymų paviršių neiškyla. Vis dėlto herakleitiškasis laiko suvokimas („110. Tosna pačiosna upėsna įžengiantiems atplūsta vis kiti vandens, ir sielos kyla garais iš drėgmės“; 119. „Į tą pačią upę neįmanoma dusyk įžengti“; 121. „Į tas pačias upes įžengiamo ir neįžengiamo, esame [jose] ir nesame“; „132. [...] Laikai, kurie visa ką neša“)² yra vienas iš Nykos-Niliūno pasaulėjautos branduolių.

Tiesmuko liūdesio dėl praradimus nešančios laiko srovės (tai būdinga IV dešimtmečio autorių poetinei emocijai) poetas vengia; atvirksčiai, bando sukurti savo – amžinai esančio laiko – mitologiją, eina Prousto, Šatrijos Raganos keliu, t. y. siekia „atgauti“ prarastą laiką; į Prousto meninę koncepciją pateikia daug nuorodų (ypač dienoraščiuose). Jei ieškotume poeto mąstymui filosofinio horizonto, pastebėtume, kad Nyka-Niliūnas plėtoja XX a. pradžios prancūzų filosofo Bergsono idėją apie laiką ir trukmę. Nykos-Niliūno poezijos subjektas, įkalintas tarp laiko ir trukmės supratimo, šią filosofinę problemą sprendžia praktiniu buvimu. Laikas, įsispaudęs sąmonėje, patyrimo, gyvybingai esantis dabartyje – jo *idée fixe*, o performulavus pagal Bergsoną, – tai visą buvimą apimanti *trukmė*.

Apie šias idėjas yra šiek tiek užsiminusi kritika (Giedrė Šmitienė, Eugenijus Žmuida, Viktorija Skrupskelytė, Viktorija Daujotytė)³. Labiausiai Nykos-Niliūno ir Bergsono mąstymas susisiečia Skrupskelytės mąstyme. Profesorė Bergsono teorijų pagrindu pateikia išsamią Nykos-Niliūno kūrybos interpretaciją. Nors tyrinėtoja primygtinai nenurodo Bergsono *laiko* ir *trukmės* teorijų, bet mąsto jų lauke: „Žmogaus ir pasaulio ritmai čia išsiskiria, nes pirmasis kerta antrąjį ir yra išgyvenamas kaip trukmė, o antrasis, atplyšęs nuo išvidinio, kaip trukmės priešingybė – tai beprasmių kirčių kaita, tai nesibaigiantis Heraklito judesys, tai laikas, savotiškai stabtelėjęs anapus sąmonės, anapus neperžengiamos ribos tarp būties ir nebūties“⁴. Skrupskelytės straipsniuose glūdi tankus prancūzų kultūros (ir laiko teorijų) pamatas, kurio autorė neiškelia į paviršių.

Šiame straipsnyje ketinama kiek ilgiau sustoti ties Bergsono teorija ir jos fone išskleisti Nykos-Niliūno poetinę laiko mintijimų teritoriją, remtis *Dienoraščio fragmentais*. Už straipsnio ribų lieka Nykos-Niliūno santykis su Prousto kūryba.

Apie laiką Nyka-Niliūnas mąsto ypač literatūriškai gražiai; kitų pasisakymuose taip pat ieško tokių apibūdinimų. Retai kam taikydamas sąvoką „gražu“, „gražiai“ apie šv. Augustino mąstymą sako: „Niekas nėra taip gražiai kalbėjęs apie laiką kaip šv. Augustinas“⁵. Ankstyvieji poeto dienoraščio įrašai rodo temos pradžią: „Džiaugtis kiekvienu savo vasaros momentu, lyg jis būtų paskutinis arba trukmė

¹ Walter Muller -Seidler. „Zeitbewusstsein um 1900. Literarische Moderne im wissenschaftsgeschichtlichen Kontext“, in *Europäische Jahrhundertwende. Wissenschaften, Literatur und Kunst um 1900*, Hrsg. von Ulrich Milk, Göttingen: Wallstein Verlag, p. 13–19.

² Herakleitas, *Fragmentai*, Vilnius: Aidai, 1995, p. 79, 81, 87.

³ Giedrė Šmitienė, *Kalbėti kūnu: Fenomenologinė Alfonso Nykos-Niliūno kūrybos studija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007; Eugenijus Žmuida, „Šatrijos Ragana ir Marcelis Prustas: asmeninio laiko įamžinimas“, in: *Colloquia*, Nr. 22, 2009, p. 38–50; Viktorija Skrupskelytė, „Dviejų polių trauka: Alfonso Nykos-Niliūno poeziją perskaičius“, in: *Egzodo literatūros atšvaitai*, Vilnius: Vaga, 1989, p. 293–313; *Idem*, „Alfonsas Nyka-Niliūnas“, in: *Lietuvių egzodo literatūra*, Chicago: Lituanistikos institutas, 1992, p. 389–410; Viktorija Daujotytė, *Apglėbiantis mąstymas*, Kaunas: Šviesa, 2007.

⁴ Viktorija Skrupskelytė, „Alfonsas Nyka-Niliūnas“, p. 396.

⁵ Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Dienoraščio fragmentai 1976–2000*, Vilnius: Baltos lankos, 2003, p. 397 (1994.02.07).

amžinai. Neštis visuomet, visur ir viską su savim, laike ir erdvėje, nieko už savęs nepaliekant¹, jaunystėje intuityviai suvokta ir tiksliai įvardinta pasaulėjautos šerdis turi du sandus: 1) „džiaugtis kiekvienu momentu“, t. y. pilnutinai išgyventi *čia* ir *dabar*; 2) „neštis visuomet, visur ir viską su savim“.

Tekantis laikas suvokiamas kaip praradimų tėkmė, bet sąmonės intensyvumas (prisiminimas, atminties įkultūrinimas) rodo priešinimąsi linijiniam laiko suvokimui. Eilėraštyje „šuo“ sakoma: „jis loja praeity / Ieškodamas manęs, jis iškasa kieme mažas pėdas [...] / Ir vėl nematomas rankas iš džiaugsmo laižo“². Justi tam tikras prieštaravimas – sakoma: *praeity*, bet sakoma: *ir vėl*. Tarsi grįžtama į aną laiką ir veiksmą, bet kartu suprantama, kad tai yra dabarties sąmonės realybė. Praeities prisiminimas išgyvenamas kaip daugiasluoksnė sąmonės dabartis, kaip sąmonėje įsirašęs ir amžinai joje esantis įvykis. Priešinimasis linijiniam laikui Nykos-Niliūno poezijoje ir dienoraščiuose nurodomas pasikartojančiomis frazėmis: „dabar ir vėl“, „kaip tąsyk“, rodančiomis dabarties ir praeities junglumą, susietumą sąmonėje (eil. „Maulbronn“, „Tryliktoji naktis“ ir kt.).

Klausau: vaikystėj virš galvos man šlama liepos

Ir dobiliukai dirvonėlyje balti.

O vakaro takais pareina motina – balandžio saulė tamsiaplaukė –

Ir vėl dainuoja po nudžiūvusiu medžiu;

„Vėjarodžio elegija“³

Skrupskelytė pastebi: „*Orfėjaus medyje* poetas tiki vaizduotės galia visa sujungti. Praeitis jam vientisa, tarsi persų pasakų kilimas; laikas – skaidrus, tarsi taurė rudens spalvų prikritusi“⁴. Praeitis prikeliama tarsi nesąmoningai. Praeitį ir dabartį sąmonėje susieja panaši kalbančiojo situacija, gamtos įspūdis. Bet sąmoningai ieškoma sutapimų, asociacijų, tiesiamos gijos tarp *tada* ir *dabar*. Eilėraštyje „Dabar ir vėl atėjo“⁵ gamtos kaita („Dabar ir vėl atėjo žiema“) pažadina senus jausmus, mintyse iškyla kažkada atlikti veiksmai („Ir vėl aš Tau rašysiu – taip, kaip kadais / Ant drėgno lango pirštais“), bet suvokiama, kad pakartoti jie bus tik atspindžio sąmonėje kartojimas („ir sutema / Paslėps žymes takų ir žodžių, / Veidrodžiui glostant negyvus plaukus“). Anot Skrupskelytės, „Sąmonėje iškilęs prisiminimas ir pasaulis, kurį poetas stebi, tuo pačiu gyvenimu nevirpa. Greičiau vidinis išgyvenimas ir objektyvios tikrovės daiktai susikerta ir savo šurkščiu, nesiderinančiu bildėjimu primena, kad išgyventi momentai iš tikrųjų yra žuvę pasauliai, tik prisiminimuose degą [...]. Amžinumo išsiilgusiam žmogui prisiminimas tėra sunkūs nebūties ženklai sieloje“⁶.

Taigi poeto laikysena ambivalentiška: viena vertus, suvokiamas vidinio laiko vientisumas, kita vertus, juntama visa ką keičianti laiko tėkmė. Esminę poeto laikyseną laiko ir trukmės atžvilgiu nusako Skrupskelytė:

Gyvenimo įvykius Niliūnas išdėsto ne įprastine chronologine eiga, bet greičiau juos suima į vieną momentą, lyg ilgą kino filmo juostelę susuka atgal į rutulį ir, paneigęs laiką (išskirta mano – R. T.), savo žemiškąją istoriją regi motinos akyse [...]. Tuo būdu skaitytojui išryškėja Nykos-Niliūno subtili mintis, kad gyvenimas yra laike realizuojamas pažadas. Tačiau kitu žvilgsniu žiūrint, jis Niliūnui yra skaudi atsiskyrimo bausmė, nes gimimo faktas, žmogaus įsiterpimas chronologine linija bėgančiame laike, išardo tą atskirus momentus vienijantį ratą.

¹ Idem, *Dienoraščio fragmentai 1938–1975*, Vilnius: Baltos lankos, 2002, p. 11 (1938.08.24).

² Idem, *Būties erozija*, Vilnius: Vaga, 1989, p. 118.

³ *Ibid.*, p. 109.

⁴ Viktorija Skrupskelytė, *op. cit.*, p. 397.

⁵ Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Būties erozija*, p. 145.

⁶ Viktorija Skrupskelytė, „Dviejų polių trauka: Alfonso Nykos-Niliūno poeziją perskaičius“, p. 308.

[...] Niliūnas kaip tik ir veržiasi atstatyti gimimo faktą išardytą vienybę, suvesti į vieną ratą [...] visus žemiškąjį egzistencijai būdingus kontrastus: medžiagą ir dvasią, kūną ir balsą, realius išgyvenimus ir prisiminimus, tikrovėje regėtas gamtos detales ir akyse pasilikusius peizažus, buvusį ir būsimą laiką.¹

Laiko vientisumo sąmonėje idėją išskėlė XX a. prancūzų filosofas Bergsonas, savo darbuose derinęs XIX–XX a. pradžios biologijos mokslų atradimus bei vokiečių „gyvenimo filosofų“, aktualizavusių Antikos filosofų, Vakarų romantikų bei Rytų išminčių mąstymus apie gyvybės paslaptį ir gyvybės ritmus, mintis. Antikos mąstytojai, romantizmo, Friedricho Nietzsche's (Fridricho Nyčės), Arthuro Schopenhauerio (Arturo Šopenhauerio) idėjos yra bendra šaknis, iš kurios išauga Bergsono ir Nykos-Niliūno mąstymai apie laiką, atmintį, trukmę ir vaizduotę.

Bergsonas kalba apie tai, kad laiko suvokimas mokslo ir filosofijos požiūriu yra skirtingas; jis teigia, kad intelektas, linkęs reiškinius skaidyti ir sieti mechaniškai, iškreipia laiko suvokimą. Mąstydamas apie tai, kaip sąmonėje mums veriasi laikas, jis pasitelkia laiko ir erdvės priešpriešą. Anot jo, erdvė yra lokalizuojama, skaidoma, skaičiuojama, o laikas skaičiuojamas gali būti tik vienu būdu – tik suerdvintas, kiekybiškai apibrėžtas. Kyla mintis: kai paprastai galvojame apie laiką ir jį mintyse skaidome, ar neįterpiame erdvės įsivaizdavimo²?

Pagal erdviškai matuojamo laiko, kuris, kaip ir erdvė, gali būti skaidomas nuo taško A į tašką B, sampratą, kiekvienas momentas yra naujas, vienkartinis. Tačiau jei į laiką žiūrėsime kaip į nenutrūkstamą nuolatinių pasikeitimų srautą, matysime kad skaidyti jo neįmanoma. Mūsų patiriamas laikas nėra skaidus. Gyvybės buvimo būdui ir žmogaus sąmonei tirti filosofas įsiveda sąvoką – *trukmė*, kuri reiškia: 1) nepertraukiamą gyvybės formų kūrybą, 2) *sąmonėje* patirtą būsenų kaitą ir kartu tų būsenų vientisumo pagrindą. Bergsonas neatrigoja chronologinio laiko (linijinio, kūno, *dabar* laiko) nuo vidinio laiko (sąmonės, atminties, trukmės), tik susitelkia į pastarojo paslaptį.

Sąmonės lygmenyje Bergsonas išskiria kelis trukmės aspektus:

1) nuolatinį kitimą („neįmanoma, kad akimirka kada nors pasikartotų visa savo gelme. [...] Mes neįstengtume išgyventi nė vienos jos dalelės, nes tada turėtume ištrinti visa tai, kas įvyko paskui“³);

2) savitą kitimo turinį – būsenos tąsumą („mūsų psichologinis gyvenimas yra kupinas staigmenų. Atsitinka tūkstančiai įvykių, kurie iš pažiūros yra nesusiję su prieš tai buvusiais ir neturi nieko bendra su paskesniais. Tačiau jų atsiradimo truksmingumas pasimato tolydumo fone, kuriame jie išryškėja ir kuriam turi būti dėkingi už juos skiriančius tarpus: tai – simfonijoje kartkartėmis pasigirstantys litaurų garsai. Mūsų dėmesį jie patraukia todėl, kad labiau jį paveikia, bet kiekvieną iš jų atneša taki mūsų psichologinės būties masė. Kiekvienas iš jų yra tik ryškiausiai apšviestas taškas judančioje juostoje, apimančioje visa, kas esame šią akimirką. Visa ši juosta iš tikrųjų ir sudaro mūsų būseną. Apie šitaip apibrėžtas būsenas galima pasakyti, kad jos nėra atskiri elementai. Jos yra viena kitos tąsa begalinėje tėkmėje“⁴);

3) intuityvų tapatybės branduolio jutimą, praeities dalyvavimą ir veikimą dabartyje.

Kitimas – pagrindinis gyvybės dėsnis. Bergsonas sako: „nėra jautulio, vaizdinio, noro, kuris nesikeistų kas akimirką; jei kokia nors sielos būseną nustotų kitusi, tai tėkmė liautųsi tekėjusi. Imkime pačią pastoviausią iš vidinių būsenų – regimąjį nejudamą išorinio daikto suvokimą. Nors objektas liktų tas pats, o aš žiūrėčiau į jį iš tos pačios pusės, tuo pačiu kampu, tą pačią dieną, vis tiek mano dabar regimas jo vaizdas skirsis nuo ką tik matytojo vien tik todėl, kad viena akimirka bus pasenęs. Mano atmintis dalyvauja čia, ir ji perša kažką iš tos praeities šiai dabarčiai. Mano sielos būseną, judėdama

¹ Idem, „Egzodo poezijos šuoliai“, in: *Egzodo literatūros atšvaitai*, Vilnius: Vaga, 1989, p. 347.

² Hans Joachim Storig, *Kleine Weltgeschichte der Philosophie*, Frankfurt am Main: Fischer, 1997, p. 566–567.

³ Henri Bergson, *Kūrybinė evoliucija*, Vilnius: Margi raštai, 2004, p. 20.

⁴ *Ibid.*, p. 17.

laiko keliu, be perstojo tvinksta trukmė, kurios prisirenka pakeliui: ji, taip sakant, lipdo iš savęs pačios sniego kamuolį“¹.

Anot filosofo, „trukmė – tai ne viena kitą keičiančios akimirkos [...] tai nepalaujama praeities, kuri graužia ateitį ir auga judėdama į priekį, raida“². Trukmėje pasikeitimai vienas kitą persmelkia neturėdami aiškių kontūrų. Trukmės sąvoka žymi pačią laiko upę sąmonėje (ir kūne); laikas išgyvenamas ne kaip praėjęs (kai pastebima tik tiek, kad laikas praėjo, nutekėjo), o kaip pati tėkmė, sąmonė, laisvai siejanti laiko turinius. Jai būdinga skirtingų momentų sanpyna. Filosofė Rubene Bergsono trukmės sąvoką komentuoja taip: „Trukmė – ne psichinių procesų, bet paties gyvenimo pagrindas, tai pagrindinis sąmonės, „aš“, gyvenimo parametras“³.

Trukmės sampratai svarbu subjektiškumas, svarbu tai, kaip subjektas patiria laiko tėkmę. Abstraktus laikas esąs tik mokslo instrumentas, o gyvenime abstraktaus laiko nesą, nes laiko srautas nėra izoliuotas nuo jį jaučiančio subjekto („Jei mūsų gyvenimą sudarytų atskiros būsenos, kurias susintetinti privalėtų bejausmis Aš, mums neegzistuoti trukmė“⁴). Trukmė kaip sąmonės laikas kiekvienam yra individuali.

Karlas Albertas pastebi, kad Bergsonas nurodęs, jog nėra taip paprasta įsivaizduoti, kas yra trukmė (ypač kas yra grynoji trukmė). Sunkumas kyla iš to, kad „trunkame“ ne tik mes vieni, – išoriniai daiktai „trunka“ lygiai taip pat. Išgyventas sąmonėje laikas – *trukmė* – yra vienalaikiškas su išorine tikrove. Todėl esą sunku ją suvokti⁵. Trukmė suvokiama intuityviai. Šį intuityvų trukmės suvokimą Bergsonas sieja su giliuoju „aš“ sluoksniu. „Paieškokime savo pačių gilumoje tokio taško, kuriame labiausiai jaučiame, jog esame savo gyvybės viduje. Tada mes panirsime į grynąją trukmę, kurioje nuolat veikianti praeitis be paliovos pučiasi, pritvinksta absoliučiai naujos dabarties“ – sako Bergsonas⁶. „Kuo labiau mes įsisąmoniname savo judėjimą pirmyn grynojoje trukmėje, tuo labiau jaučiame įvairių mūsų esybės dalių tarpusavio skvarbą“⁷.

Panašiomis nuostatomis pagrįsta Nykos-Niliūno laiko išgyvenimo poetika. Nykai-Niliūnui rūpi iš laiko patirčių kaupiamas savo esybės vientisumas. Jis kalba apie asmenybės vidinį laiką (trukmę), kur praeitis veikia dabartį, „yra“ dabartyje kaip minčių (ir veikimo) skatulys.

Aš vis dar tebeieškau tavo

Mirusiam lange apleisto silueto, [...]

[...] tavo pėdų

Juodabrasčių smiltyse.

„Kovas“⁸

Atmintis laisvai ir įvairiais pavidalais sieja praeitį ir dabartį; ji praeitį pateikia dabartyje kaip kažkada buvusios būsenos tąsą (ne kaip paskirą atminties fragmentą).

Gilusis asmenybės sluoksnis susijęs su intuicija, vientisumo pajauta. Gyvenimą į atskirus objektus (momentus), anot Bergsono, suskaidęs intelektas; ir tik intuicija leidžianti pajusti trukmę: „mūsų trukmės pojūtis, tai yra mūsų Aš sutapimas su pačiu savimi [...]. [...] kuo gilesnis tas jutimas ir kuo didesnis sutapimas, tuo labiau tas gyvenimas, į kurį jie mus panardina, absorbuoja jį pranokstantį

¹ *Ibid.*, p. 16.

² *Ibid.*, p. 18.

³ Māra Rubene, *op. cit.*, p. 113.

⁴ Henri Bergson, *op. cit.*, p. 17.

⁵ Karl Albert, *Lebensphilosophie*, München: Verlag Karl Alber, 1995, p. 92.

⁶ Henri Bergson, *op. cit.*, p. 223.

⁷ *Ibid.*, p. 224.

⁸ Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Būties erozija*, p. 215.

intelektualumą¹. Intuicija yra trukmės raktas. Irena Gaidamavičienė Bergsono interpretacijoje ryškina intuicijos galią „paaiškinti“ būties esmę („Trukmės intuicijoje atsiskleidžia ne žmonių tradiciniai santykiai, bet tai, kas egzistuoja už mums įprastų daiktų ir žmonių santykių ribų. Tai tarsi patys daiktų santykiai, pati gilioji būtiškojo pasaulio paslapties skraistė, savotiškas būties ekranas“²).

Bergsono samprotavimai apie intuiciją, iš esmės susisiejantys su bendromis XX a. I pusės meninėmis, humanitarinėmis, filosofinėmis tendencijomis (anticivilizacine, antiracionalistine) galėtų padėti suprasti Nykos-Niliūno kūrybos subjekto pastangas „sugrįžti“ į nesąmoningą, gamtišką gyvenimą. Pastanga susiliesti su gamta, ištirpti joje, siekti intuityvaus pažinimo sietina su romantine natūrfilosofija ir su gyvenimo filosofija. Sakytume, moderni sąmonė, sureikšminusi ir suskaidžiusi individą, ieško išėjties, siekia atgauti vientisumo pajautas: vientisumo pagrindu pulsuojančios gyvybės vientisame laike pojūtį. Kita vertus, subjektyvumas Nykos-Niliūno kūryboje suprastinąs ne tiek modernistiniu, kiek fenomenologiniu požiūriu – „Toks subjektyvumas pasirodo sulig paprastu refleksyviu suvokimu“, – teigia filosofas Algis Mickūnas³.

Intuityvus būties pilnatvės jautimas ypač ryškus Nykos-Niliūno dienoraščiuose: „Grįždamas galvojau, kaip mane vaikystėje, likusį namuose vieną, apimdavo neaprepiamas džiaugsmas, kad aš esu, kad gyvenu, kad egzistuoju“⁴. Iš prisiminimų rašytojas siekia atgauti jutimiškumą, intuityvų vienovės su pasauliu, būties šerdies potyrį („Iš sąmonės iškilęs lietaus lašų kritimo garsas į blausų ežero vandenį; ir aš beveik skaudančiai prisimenu, kaip mus vieną kartą plaukiant valtim staiga užklupo stipri pavasario audra ir permerkė ligi kaulų“⁵), pajusti pirminį santykį su gamta („Žiūrėti į vėjo lankstomas medžių šakas, kaip šiandien, birželio mėnesyje, kuomet viskas taip žalia, kai nėra dar nė vieno pageltusio lapo; užmiršti visus dienos rūpesčius, neįsileisti į galvą jokio vardo, jokio veido, jokio atsiminimo, jokios logiškai tekančios minties; nežinoti, kad esi laimingas arba nelaimingas“⁶). Pabrėžiamas imanentiškas buvimas trukmėje: „Aš noriu būti ir pasilikti savo būties vaikas, ne jos kunigas, pranašas ar kareivis. Aš noriu būti imanentus jai“⁷. Vėlyvame įrašė rašytojas cituoja nenurodytą autorių: „Tag und Lust und Dauer ist das Los der lebendigen“ („Diena, malonumo poreikis ir trukmė yra visos gyvybės lemtis“)⁸. Pirmenybė teikiama intuityviam pažinimui, ilgimasi jo („Žinojimas taip sužlugdo mūsų pojūčius, jog, sulaukus tam tikro amžiaus, mūsų akys pradeda galvoti ir regėti sąvokomis, ir nuo to laiko jau visą gyvenimą tenka verstis tuo, ką matėme vaikystėje“⁹).

Nykos-Niliūno poetinėse interpretacijose arčiausiai intuityvaus pažinimo, imanentiškumo būčiai yra vaikystė. Ji ypač svarbi dar vienu aspektu – subjektyviu laiko tėkmės pojūčiu. Bergsonas teigia, kad „kiekvienas pojūtis yra tam tikru mastu tįsus“¹⁰. Filosofas pateikia pavyzdį apie cukraus tirpinimą vandenyje: „laikas, kurį sugaištu laukdamas, jau yra nebe tas matematinis laikas, kurį būtų galima vienodai pritaikyti visai materialaus pasaulio istorijai [...]. Jis sutampa su mano nekantra, tai yra su tam tikra dalimi mano trukmės, kurios negalima laisvai nei iššęsti, nei sutrumpinti. Tai jau ne minties, bet patyros sritis“¹¹. Subjekto percepcijų nulemtą trukmės pojūtį, galėtume sakyti, Nyka-Niliūnas poetizuoja. Jo eilės – poetinės svajonės laiko tįsumo ir trukmės temomis.

¹ Henri Bergson, *op. cit.*, p. 223.

² Irena Gaidamavičienė, „Bergsonas: sąmonės intuityvumas“, in: *Gyvybinis polėkis: Bergsono filosofijos interpretacijos*, Vilnius: Versus aureus, 2008, p. 138.

³ Algis Mickūnas, „Proustas ir Husserlis“, in: *Baltos lankos*, Nr. 25/26, 2007, p. 194.

⁴ Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Dienoraščio fragmentai 1938–1975*, p. 123 (1945.05.14).

⁵ *Ibid.*, p. 465 (1968.03.14).

⁶ *Ibid.*, p. 614 (1975.06.21).

⁷ Idem, *Dienoraščio fragmentai 1976–2000*, p. 302 (1990.04.14).

⁸ *Ibid.*, p. 400 (1994.03.26).

⁹ Idem, *Dienoraščio fragmentai 1938–1975*, p. 377 (1963.03.19).

¹⁰ Henri Bergson, *op. cit.*, p. 225.

¹¹ *Ibid.*, p. 24.

*Balandžio mėnesį
(Prieš tūkstantį atsiskyrimo metų),
Jauni ir drąsūs, temstant
Sustojome prie Bokšto gatvės smuklės –
Jonė, Gediminas
Ir aš – su nuotykių žemėlapiais,
„Vakaro agonija“¹*

Vaikystėje ir ankstyvoje jaunystėje „užtrunkama“ ilgai – šimtus ir tūkstančius metų: „Mano vaikystės metai (kurie buvo mažiausiai bent dešimt kartų ilgesni negu dabartiniai, nes dešimčiai metų suėjus, aš buvau šimto dabartinių metų senumo) praėjo *galingojo gamtos monologo* besiklausant“²; „O neaprepiamos, neišsakomos, tūkstančius metų trukusios vasarų naktys Nemeikščiuose, kur aš išmokau, kad mylėti galima tik šaurėje!“³; „Laiko ir trukmės reliatyvumas. [...] O šimtmečius trukdavusios mano svajonių dienos ir naktys!“⁴; „Iš vaikystės likęs gūdžios giesmės pažadas, kad *Už tūkstantį metų viena / Ilgesnė yr danguj diena!* Tada dienos nepakakdavo, ir aš galvodavau: koks džiaugsmas! Dabar dienos per daug, ir aš galvoju: koks siaubas!“⁵ Prisiminti giesmės žodžiai apie ilgą dangaus dieną yra analogija rojiškai vaikystės dienai. Gamtos, svajonių, meilės, nesibaigiančių įspūdžių potyris prilygsta ištirpimui be ribų atsiveriančiame pasaulyje.

Subjektyvi laiko tėkmės percepcija tampa Nykos-Niliūno asmeninės poetinės mitologijos dėmeniu. Ieškoma pirminių patirčių, steigiančių asmens pasaulį, savaip „pavyzdinių“, galiojančių visada. Iš vaikystės pasaulio imamos asmeninei mitologijai svarbios figūros. Vaikystės *tūkstančiai metų* poetui yra tam tikras amžinybės ir amžino laiko mite variantas. Sąmonės intensyvumas ryškina svarbų trukmės aspektą: neštis viską su savimi, augti iš to, kas buvo. „Nemeikščiuose prasideda mano pasaulis, mano *genesis*, mano pasaulio avantiūra. Mano pasaulis yra amžinas, nes aš nemoku įsivaizduoti jo pabaigos“⁶. Anot Alberto, trukmės intuicija Bergsonui reiškia susitikimą su gyvenimo giluma, – trukmė sušildo ir nušviečia kasdienį gyvenimą, suteikia metafizikos matmenį⁷.

Nepertraukiama intuityvi atmintis Nykos-Niliūno meniniame pasaulyje reiškiasi užplūstančiais atsiminimais, sapnais. Sapnai itin estetiški, mitiški. Galėtume manyti, kad Nykos-Niliūno kūryboje gryniausiu pavidalu iškyla tai, kas vadinama intuicijos estetika, kūrybinė įtampa, kūrybinė laisvė. „Bergsono nuomone, kad pajautum gyvenimo vienovę, ją turi suvokti „iš vidaus“, kaip nenutrūkstamą, nuolat kintantį kuriančio laiko srautą. Žmogaus uždavinys – sugauti gyvenimo impulsą, kuris, nors ne iš jo prasideda, tačiau kurį tik jis gali tęsti savo mintimi, žodžiu ir veiksniu“, – sako Rubenė⁸. Nykos-Niliūno reflektuvi sąmonė vientisame vidiniame laike ryškina skirtumus, o per juos vėl suvokia vidinio laiko vientisumą (trukmę). Tuo grindžiama dauguma *Dienoraščio fragmentų* įrašų („Kūčios. Be tamsiai mėlyno vakaro, be su šunimi į vidų puolančio šalčio, be žingsnių sustingusia kiemo žeme“⁹; „Angelai. Jų buvo daug mano pasaulyje. Jie saugojo mane vaikystėje. Jie sekdamo mane einantį paupiu, sėdėdavo kartu ant akmens ir pavasarį, upei patvinus, neleisdavo bristi į kitą

¹ Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Būties erozija*, p. 295.

² Idem, *Dienoraščio fragmentai 1938–1975*, p. 259 (1952.02.14)

³ *Ibid.*, p. 282 (1954.07.18).

⁴ *Ibid.*, p. 347 (1960.06.27).

⁵ *Ibid.*, p. 347 (1960.07.20).

⁶ *Ibid.*, p. 470 (1968.10.17).

⁷ Karl Albert, *op. cit.*, p. 106.

⁸ Māra Rubenė, *op. cit.*, p. 121.

⁹ Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Dienoraščio fragmentai 1938–1975*, p. 311 (1957.12.24).

krantą. Koks sunkus būtų buvęs mano gyvenimas be jų! Paskui aš beveik visus juos vėl radau Fra Angeliko paveiksle *Švenčiausios Mergelės mirtis ir žengimas į dangų*, bet jie vilkėjo nebe tais rūbais ir nebenorėjo manęs pažinti¹).

Iš ko mąstoma apie save? Iš savo praeities – spalvų, daiktų, žmonių, iš to, kaip jie kinta ir kaip išlieka. Nyka-Niliūnas staiga iškilusių atsiminimų fragmentus lygina su dabartine savo būsena tęstinumo ir kaitos aspektu. Labiausiai susitelkia į sąmonės buvimą vienu metu visuose trukmės momentuose, vidinio laiko neskaidumą: „Aštrus pojūtinis pasikartojimas, fiziškai tikslus atsiminimas. Aš staiga pasijuntu lygiai taip, kaip prieš daugelį metų, šaltą ir vėjuotą turbūt taip pat spalio mėnesio vakarą (Lietuvoje spalio mėnesyje jau būdavo šalta) skaitydamas septintojoje *Karo ir taikos* dalyje aprašytą vilko medžioklę. Ausyse skamba įtūžusių šunų skalinimas. Girdžiu net kaip iš visų pusių apsuptas vilkas sukalena dantimis, – ir mane nukrečia šurpas“²; „Kūčių diena. Jau vakarėja. Bet aš vis dar ne čia, aš vis dar tebeinu saulėlydžio raudonai nuplieksta sniego pluta iš Utenos su pradžios mokyklos eglutėje gauta dovana po pažastim ir „Tyliąją naktį balsas sugaudė“ melodija ausyse“³.

Tai, ką Bergsonas apibrėžia kaip trukmę („Be abejonės, kiekvieną akimirką mus lydi visa praeitis; visa, ką mes jautėme, galvojome, ko norėjome nuo pat ankstyvos vaikystės, yra čia; palinkusi virš dabarties, kuri netrukus prie jos prisijungs, visa praeitis apgulusi sąmonės, norinčios visa tai palikti lauke, duris“⁴), Nyka-Niliūnui tampa sąmoningo gyvenimo ir kūrybos programa. Poetas dabarties potyrius matuoja praeities potyriais, seka, kaip gimsta atsiminimas, kas jį pažadina, kaip potyriai susiejami. Atvira savikūrai sąmonė rodo, kaip kiekvieną akimirką mus lydi visa praeitis. Miglotą suvokimą, kad praeitis visada yra su mumis, Nyka-Niliūnas paverčia principu („Jeigu aš kada nors buvau alkanas, tą alkį tebejaučiu ir šiandien, ir joks maistas man jo nebenugalšins. Jeigu man kada buvo šalta, tai ir šiandien tas šaltis persmeigia mane lig dvasios gelmių, ir aš sėdžiu kalendamas dantimis, žinodamas, kad niekas niekad (kaip tąsyk) manęs nebesušildys“⁵).

Atgauti vaikystėje intuityviai patirtą vientisumą ir „amžino“ laiko pojūtį – toks imperatyvas iškeliamas kūrybinio kelio pradžioje:

Išgelbėti savo pasaulį.

Atsistoti su savo pasauliu prieš Nieką.

*Ginti jį ir valdyti.*⁶

arba: „Dabar aš esu atvirkščias Faustas: nenoriu *nieko naujo*, nenoriu *naujai gyventi*, nenoriu sustabdyti akimirkos, kad ją galėčiau *kitaip* išnaudoti. Aš noriu tiktai atgauti tai, ką esu *praradęs*, kas yra *mano*, nė per jotą daugiau“⁷.

Trukmės refleksija poetą kreipia link asmenybės tapimo šaltinių, leidžia pasitikrinti, nuo kokių pagrindų nutolstama: „Dvasią maudžiantis jausmas – grįžti prie daiktų, smilkiniu prisiglausti prie visko ir vėl basomis kojomis įbristi į laiko tėkmę, kad gyvenimas netaptų *faux-monnayeur* egzistencija“⁸. Jausmas nusakomas metaforiškai, įvairialypiais kontekstais: huserliškuoju – „grįžti prie daiktų“; jutimine patirtimi – „smilkiniu prisiglausti prie visko“; herakleitiškuoju – „įbristi į laiko upę“; prancūzų

¹ *Ibid.*, p. 346 (1960.05.29).

² *Ibid.*, p. 337 (1959.10.04).

³ *Ibid.*, p. 580 (1973.12.24).

⁴ Henri Bergson, *op. cit.*, p. 19.

⁵ Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Dienoraščio fragmentai 1938–1975*, p. 416 (1964 11 27).

⁶ *Ibid.*, p. 125 (1945.06.27).

⁷ *Ibid.*, p. 158 (1946.85.31).

⁸ *Ibid.* p. 340 (1959.12.30).

klasikos užuomina apie *faux monnayer*. „Grižimo“ judesys, svarbus gyvenimo tikrumui, pagrindžiamas filosofiškai, kultūriškai. Nykai-Niliūnai *atgauti-sugrižti* – tai ne siekis iš tiesų atgauti ir sugrižti, o trukmės patirties metafora (atgauti sąmonėje, sugrižti mintimis).

Sugrižti ir gyventi ten –

Be praeities, be rytdienos, vulkano

Ir amžinybės grėsmėje, tik su savim,

Tik savyje; atgauti prarasto buvimo būdo

Formą, [...].

„Tristan da Cunha“¹

Trukmės požiūriu subjektyviai vertinamas išgyvenimų turinys – džiaugsmas ir skausmas. Ankstyvąją dienoraščio tezę „Džiaugsmas neturi trukmės kaip skausmas“² Nyka-Niliūnas plėtoja jutiminiu prisiminimu („Iš vaikystės naktų man išliko visko siūbavimo, plakančių burių ir stiebų braškėjimo įspūdis – lyg būčiau plaukęs milžinišku laivu, patekusių į sukilusių elementų stichiją. Siūbavimą pakeisdavo staigus nurimimas, ir aš nubudęs aiškiai pajusdavau, kad džiaugsmas yra tik skausmo nebuvimas“³); šią mintį ontologiškai apibendrina po daugelio metų, pasklaidęs dienoraščio įrašus: „*Džiaugsmas neturi trukmės* (1945.XII.27): pradžia visuomet kartu yra ir pabaiga. Skausmas yra absoliuti trukmė, istorija grynoje formoje“⁴. Kitais žodžiais, skausmas praeidamas niekada nepraeina, – niekada nepalieka sąmonės. Jis „trunka“ pačia savo esme, yra daug labiau vientisas ir totalus nei džiaugsmas (beje, panašiai galvojama apie laimėjimą ir totalų pralaimėjimą).

Įsitraukę į trukmės potyrį ir trukmės veikimą Nyka-Niliūnas fiksuoja tai, kas trukmės požiūriu svarbu dabartiškume, kas galbūt nusės sąmonėn kaip svarbus patyrimas („Du nuostabūs Achmatovos eilėraščių („Pasma poslednej vstreči“ ir „On liubil“) man padėjo baigti dieną, kuri šiaip būtų praėjusi beveik nepastebėta ir neišlikusi atminty. Mes patys irgi *tik taip* išliekame arba neišliekame“⁵). Įsidėmėtas momentas net ir sąmonės patamsiuose lieka aktualus ir kuria gyvenimą. Išliekame taip ir tokie, kokius atsiminimus surenkame. Kita vertus, trukmė nenurodo į „rytoj“; ji neturi tikslingumo, nieko tikslingai „negarantuoja“ ateičiai. „Laimingi žmonės (kaip mano tėvas) nesirūpina ateitimi. Aš irgi buvau laimingas (kaip eilėraštyje „Laimingi žmonės“), ir tai truko šimtmečius, t. y. kol nepradėjau galvoti, kas bus rytoj, ir tas „rytoj“, kuris visuomet yra siaubas, nužudė ir užnuodijo viską. *Viską*“⁶. Tikslingąjį „rytoj“ Nyka-Niliūnas vadina laiko cinizmu („Laiko cinizmas: „aš niekad tavęs neužmiršiu“ visuomet reiškia „aš tikrai tave užmiršiu“, kaip „rytoj“ visuomet reiškia „niekad““⁷).

Trukmės požiūriu painiausias yra akimirkos (momento) ir amžinybės aiškinimasis. *Čia ir dabar* – Nykos-Niliūno gyvenimo *credo*: „Viskas vieną kartą ir iš karto – kaip laikas, erdvė ir būtis. Dėl to aš nuolat kartoju sau: viena vasara, vienas ruduo, viena džiaugsmo akimirka, vienas visko praradimas...“⁸ Po dvidešimties metų rašytojas tą mintį pakartos teorinėje plotmėje: „Mano laiko samprata artima neoplatoniškajai-augustininei visai ir dabar (*nunc est*)“⁹. Atrodytų, jog rašytojas postuluoja gryną dabarties akimirką. Bet sugrįžkime prie Bergsono. Jo teorijoje teigiama, kad gyvybės sraute

¹ Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Būties erozija*, p. 228.

² Idem, *Dienoraščio fragmentai 1938–1975*, p. 143 (1945.12.27).

³ *Ibid.*, p. 157 (1946.05.28).

⁴ *Ibid.*, p. 467 (1968.08.29).

⁵ *Ibid.*, p. 282 (1954.07.20).

⁶ *Ibid.*, p. 353 (1960.12.18).

⁷ *Ibid.*, p. 350 (1960.08.10).

⁸ *Ibid.*, p. 41 (1940.09.14).

⁹ *Ibid.*, p. 329 (1959.02.12).

momento, atsieto nuo tėkmės, atsieto nuo kitų momentų, nėra, – praeitis neatsiejama nuo dabarties. Ji nenustoją būti ją patyrusioje gyvybėje. Bergsono interpretacijoje Jovilė Bareviėiuė teigia: „Trukmė reiškia tai, kad gyvenimas rutuliojasi tik dabartyje, praeitis ir ateitis galioja tik prisiminimų ir lūkesėių pavidalu“¹. Gyvenimas yra nuolatinis *dabar*, ir tik sąmonė tuos kintančius *dabar* susieja į vientisos trukmės pajautą. Svarbu pastebėti, kad Nykos-Niliūno meninėje sistemoje *čia* ir *dabar* nesusideda vien iš grynų *čia* ir *dabar*, – juose slypi ankstesnės patirtys ir svajonės. Nyka-Niliūnas poetinį *čia* ir *dabar* išvaduoja iš naivaus, plokščio dabartiškumo, iš užmaršios akimirkų adoracijos. Poeto supratimu, akimirka be asmenybės integralumo yra bevertė. Nykos-Niliūno poezijoje – skirtingai nei ankstesnių generacijų kūryboje – akimirka interpretuojama būtent trukmės, tekančio gyvenimo visumos požiuriu. Akimirka yra neskaidomoji trukmės dalis; gyvenimas – nenutrūkstama *čia* ir *dabar* tėkmė. „Aš tikiu į amžiną ir nenutrūkstamą gyvenimą, kurio prasmė būtų *čia* ir *dabar*. Kiekviena atgauta (grąžinta) gyvenimo diena man būtų dangus. Bet ne kaip laimėjimas ar atlyginimas (greiėiau kaip amžinas totalus pralaimėjimas)“². Nes pralaimėtas būtų pats gyvenimas? Frazė: „Momentas trunka amžinai, sako Rubina“³, užrašyta kaip jamžinanti susitikimą, tampa ne kartą kartojamu burtažodžiu. Ši frazė suvoktina bergsoniškoje trukmės pozicijoje – tai sąmonėje išsitėsės ir dabartį maitinantis praeities momentas. Dėl to jis yra „amžinas“ žmogaus egzistencijos požiuriu, nepasibaigiantis, neišimamas iš patirties.

Trukmės požiuriu intensyviai išgyventa akimirka prilygsta amžinybei arba su ja konkuruoja (dažnai nukeliama į estetikos lygmenį):

Augintinė Hetaera esmeralda, kurios

Akimirka yra didesnė

Už laiką ir už amžinybę.

„Der cherubinische Wandersmann“⁴

Nyka-Niliūnas apie amžinybę mąsto antikos (Herakleito, Parmenido, Platono), krikšcionybės (šv. Augustino), Bergsono (kuris su Antikos mąstytojais diskutuoja) idėjų pagrindu. Mintis, kad amžinybė (kaip Idėja) yra už laiko ir gyvenimo ribų, Nykai-Niliūnui neturi žmogiškojo patyrimo vertės: „Amžinybė neturi ir negali turėti jokios sentimentalės vertės; dėl to ji nežadina smalsumo, ir negalima ja susidomėti; dėl to ji su niekuo nepalyginama. Laiko suėsta drebanti ranka yra nepalyginamai daugiau negu amžinybė“⁵. Poetui nepriimtina pozicija, jog empirinė tikrovė yra Idėjų tikrovės degradacija; poetas eina ne nuo idėjų link tikrovės, o priešinga kryptim – jo interpretacijoje amžinybė gauna rangą tik kaip empirinės tikrovės patyrimas („Amžinybė yra išgertas vanduo“⁶). Amžinybė kaip aukščiausia vertybė, Nykos-Niliūno nuomone, yra pati tikrovė, patirties gelmė, sustingusi materialiose formose ar sąmonėje. Prisiminęs skurdų trobelninką ir keistuolį kaimyną, ėipkų troboje mėgusj atsisėsti kampe prie stalo ir su savimi kalbėtis, poetas rašo: „Man visuomet buvo jo gaila. Gaila man jo ir dabar, miegančio išnykimo rankos delne [...]. Aš norėčiau, kad jis ir amžinybėje sėdėtų mūsų namuose ir už mūsų stalo“⁷.

Poetas ir apie kasdienybę, ir apie amžinybę mąsto Herakleito pasiūlytu vaizdiniu, sieja asmens

¹ Jovilė Bareviėiuė. „Laiko problema XX amžiaus prancūzų filosofijoje: H. Bergsonas, J.Baudrillard'as“, in: *Gyvybinis polėkis: Bergsono filosofijos interpretacijos*, Vilnius: Versus aureus, 2008. p. 78.

² Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Dienoraščio fragmentai 1938–1975*, p. 409 (1964.05.06).

³ *Ibid.*, p. 130 (1945.07.30).

⁴ Idem, *Būties erozija*, p. 246.

⁵ Idem, *Dienoraščio fragmentai 1938–1975*, p. 450 (1967.07.01).

⁶ Idem, *Dienoraščio fragmentai 2001–2009 ir Papildymai 1940–2000*, Vilnius: Baltos lankos, 2009, p. 78 (2002.09.19).

⁷ Idem, *Dienoraščio fragmentai 1938–1975*, p. 314 (1958.02.27).

patirtis ir kultūros vaizdinių transformacijas. Amžinybė poetui yra sustingdyta Herakleito laiko upė („Palaiminta būseną: absoliutus ir viską persmelkiantis nuobodulys. Į akmenį sustingusi Heraklito upė“¹). Tekantį laiką Nyka-Niliūnas skaičiuoja ne tiek įprastais modusais (praeitis-dabartis-ateitis: labai retai vartoja šias sąvokas), kiek įdaiktina (laikrodžiai, atspindys, veidrodžiai, kalendoriai, praeities ledas, įšalę sapnai, laikas, sustingęs į akmenį). Daiktuose sustingdytas laikas išlieka amžinai esantis. Poetas amžinybę trokšta matyti susikurtoje sistemoje – „amžinai“ esančio pasaulio mitologijoje („amžinybė mums / Yra stovėti upėje / Birželio rytą ant akmens“²).

Eilėrašcio „Vaikystės imperija“³ mįslinga frazė – „Parmenido ranka ant pečių“ – pateikia kitą matomos ir giliosios tikrovės, laikinumo ir amžinybės mąstymo variantą, nei herakleitiškasis. Parmenidas sako: „Būtis yra, o nebūtis nėra“; būtis esanti amžina, nejudri, nekintanti, vientisa ir nedaloma ir priešinga empiriniam pasauliui, kuris kintantis, klaidus, laikinas. Panašiu požiūriu skaitomas ir šv. Augustinas: „Augustinas: Būties ir Dievo tapatybė; būtis nekinta ir trunka amžinai (anapus laiko ir tikrovės). Visa, kas yra laike, tėra tapsmas. Pojūtinis pažinimas tėra būtis (realybės) komentaras, nuomonė apie ją. Tikėti yra daugiau negu suprasti (plg. *Anzelmo credo ut intelligam*)“⁴. Šitaip suprastos amžinos būties idėjos Nyka-Niliūnas neplėtoja, – ji jaučiama tik kaip tolimas pažadas. Teisi tyrinėtoja Skrupskelytė, sakydama, kad laikas Nykai-Niliūnui yra antroje plotmėje, o svarbiausia jam – mirusio pasaulio gyvybės veikimas sąmonės dabartyje; poetas anot jos, „savo pasaulį konstruoja taip, kad jis atsivertų dvilypiu, žmogui ir gamtai galiojančiu judesiu, einančiu iš būties į nebūtį – tatau diktuoja tekančio laiko dėsnis – ir iš nebūties į būtį – tatau lemia poeto troškimų ir jo eilėrašcio dinamika“⁵.

Nyka-Niliūnas tik fragmentiškai yra užsiminęs apie Bergsoną. Prisiminimuose apie filosofą Juozą Girnių sako, jog šiam buvo svetimas neopozityvizmas, „nes jis galvojo, kad pasakyti galima *ne tik tiek*, kiek galima pasakyti, t. y. mąstyti, ne vien tik loginių sistemų kontroliuojamą pojūčiais suvokiamų fenomenų pasaulį. Bergsonas jam atrodė per daug literatūriškas, prieinamas ir ‚pritaikomas‘ filosofas, operuojąs žemesnio rango būties plane ir galįs sugundyti populiarizatorių, ne filosofą. Jo *élan vital* ir *durée* koncepcijos – pavojingai ‚poetiškos‘“⁶. Vis dėlto patį Nyką-Niliūną traukė šis filosofavimo laukas – fantazijos ir prisiminimo sritis.

Nuolat atsigręžiant atgal, vežant praeities laiko kamuolį, suklūstama ties klausimu, ar užsižiūrėjus į praeities vizijas pilnutinai išgyvenamas *čia* ir *dabar*, ar mąstymas apie laiką yra lygus gyvenamam laikui („ar gyvenimas yra gyvenimas?“⁷). Tai – viena iš įtampų, susidariusi tarp *čia* ir *dabar* išgyvenimo bei *trukmės* pojūčio vėlyvuju kūrybos periodu.

Pastebėtina, kad kuo vėlyvesni eilėraščiai (ir dienoraščio įrašai), tuo labiau pasiduodama ne trukmės, o būties erozijos, praeinančio laiko idėjai („Aš sakau ‚amžinai‘, nors žinau, kad jausmų erozija ir pojūčių atrofija vis tiek kada nors atims tave iš manęs“⁸). „Mirti gimimu / Gimti ir gyventi / Mirtim“⁹, – ši rilkiška mintis turi sąsają su gyvos būtybės fizikos ir metafizikos klausimais (kas trunka apskritai – gyvenimas ar mirimas?) Ankstyvuju ir brandžiuju kūrybos periodu tekamumą, buvimą trukmėje Nyka-Niliūnas interpretuoja kaip nesibaigiantį gimimą: „Aš nenoriu nieko laimėti, tik išgelbėti savo dienas ir naktis, kurios yra mano niekad nesibaigiančio gimimo dienos ir naktys“¹⁰.

¹ *Ibid.*, p. 148 (1946.03.08).

² Idem, *Būties erozija*, p. 345.

³ *Ibid.*, p. 308.

⁴ Idem, *Dienoraščio fragmentai 1938–1975*, p. 511 (1970.07.04).

⁵ Viktorija Skrupskelytė, „Alfonas Nyka-Niliūnas“, in: *Lietuvių egzodo literatūra*, p. 403.

⁶ Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Dienoraščio fragmentai 1976–2000*, p. 423 (1995 m. sausis).

⁷ Idem, *Dienoraščio fragmentai 1938–1975*, p. 354 (1960.12.31).

⁸ *Ibid.*, p. 401 (1964.01.30).

⁹ Idem, *Būties erozija*, p. 319.

¹⁰ Idem, *Dienoraščio fragmentai 1938–1975*, p. 325 (1958.12.12).

Vėlyvuojų periodu buvimą trukmėje poetas interpretuoja atvirkščiai – kaip nesibaigiantį mirimą:

Trukmėje

Būties versmė, nes gimus prasidėjo paskutinė

Diena: gyventi, taip, gyventi

Šalia, belaikės monotonijos grėsmėj [...].

„Markas Aurelijus, Carnuntum, A. D. 180. 1. Sau pačiam“¹

Trukmės pojūtis ima sprūsti iš sąmonės, nepasirodo gyvenimo pilnumu: „Viskas slegia, tarytum ilgus metus susiformavęs laiko nuosėdų kiautas. Viskas svetima. Viskas šalia. Staiga apima aštrus ilgesys grubiai primityvios vaikystės žiemų būties, kurią sugėrė laikrodžiai, veidrodžiai ir kalendoriai“². Fiksuojamas sąmonės tuštėjimas. Praeities laikas ima tekėti chronologine linija, srūti už asmenybės ją aplenkdamas. Silpstant atsimenančios sąmonės intensyvumui, nešimosi visko su savimi idėja nebetenka prasmės („Kaip man gyventi, jeigu viskas mirė? Kaip man įeiti, jeigu durų nebėra?“³). Vėlyvoje kūryboje kalbantysis stovi viską praradęs, „nebesigindamas prieš laiką“. Laiko tėkmė – net ne tėkmė, o tik inertiško buvimo monotonija. Eilėraštyje „Neišsipildymo istorija“ kalbantysis lygina save vabalu, kuris – keistas, mechaniškas, be jokios inteligencijos gyvūnas – Pietų Ašigalio saloje guli išmestas su laivo liekanom, puvėsiuose, ritmingo lietaus monotonijoje ir abejingai kramto fosilizuotą žuvies skeletą, užmiršęs laiką, gyvenimą ir mirtį. Kalbantysis sako: „Ir aš esu kaip vabalas, kuris kramto / Trumpėjančos dienos neišnaudotą šviesą“⁴. Grįžta klasikinės literatūros laiko samprata, vaizdiniai, laiko modusai (ateitis, praeitis), objektyvaus laiko matavimas (diena, naktis, metai). Akimirka nebeturi anksčiau postuluotos trukmės (užrašęs sapną apie namus, Nyka-Niliūnas apibendrina: „Akimirkos prasmė: *niekados daugiau*“⁵); amžinybė imama interpretuoti nebe sustingdyto pilnutinio gyvenimo, o monotoniško mirimo požiūriu:

Bet staiga – šiukšles surenkančių vežimų

Duslus burzgimas, jau čia pat. Čia pat

Pilka, pasikartojanti diena. Skubu išnešti

Atmatų dėžes. Po to skaitau

Spinozos laiškus, galvodamas: jei visas

Gyvenimas yra viena ilga mirties diena,

Tai kuo tada šis mano rytas

Skiriasi nuo amžinybės?

„Rytas nel mezzo del cammin di nostra vita“⁶

Trukmės pojūtį išlaikiusi sąmonė turi kitą – ne tik atminties, bet ir užmaršties – registrą: „Ir galvojau, kad viskam visada didžiausias ir nemeluočiausias paminklas yra užmarštis“⁷; „Amžinai lygiai gundantis, lygiai žeidžiantis ir lygiai gydantis dabar. Kaip nuostabiai gyventūsi, jeigu nebūtų praeities!“⁸. Mintimis apie laiką ir trukmę nuolat gyvenama, sąvokos permąstomos, patikrinamos

¹ Idem, *Būties erozija*, p. 231.

² Idem, *Dienoraščio fragmentai 1938–1975*, p. 556 (1973.02.15).

³ Idem, *Dienoraščio fragmentai 1976–2000*, p. 12 (1976.04.27).

⁴ Idem, *Būties erozija*, p. 340.

⁵ Idem, *Dienoraščio fragmentai 1976–2000*, p. 8 (1976.01.19).

⁶ Idem, *Būties erozija*, p. 257.

⁷ Idem, *Dienoraščio fragmentai 1976–2000*, p. 404 (1994.06.06).

⁸ Idem, *Dienoraščio fragmentai 2001–2009 ir Papildymai 1940–2000*, p. 58 (2002.03.20).

egzistenciškai („Viso pasaulio vertas rudens kvapas – čia pat, už slenksčio. Trukmės siaubas. Bilijono šviesmečių akimirka ir mano niekad. Staigus nušvitimas, kad baigtinumas išgalvotas kaip ir trukmė, t. y. kad niekas netrunka, niekas niekad neprasideda ir nesibaigia. Viskas tik iliuzija“¹).

Mintis apie laiką ir trukmę Nykai-Niliūnui svarbi ir estetikos srityje. Skaitydamas knygas poetas jaučiasi ir atgavęs laiką („Eilėraščių skaitymas arba kartojimas atmintyje yra ne tik prarasto laiko ieškojimas, bet kartu ir atradimas“²), ir negalintis jo atgauti („Po tiekos metų mane vis dar kartais (kaip šįryt) tebekankina negalėjimas antrąkart įbristi į tą patį upės vandenį. Ir tatai galioja net ir poezijoje. Ne tik savojoje, bet ir kitų“³).

Manytina, kad šiaip harmoningoje, dermės ir vientisumo ieškančioje Nykos-Niliūno pasaulėjautoje laiko-trukmės, momento ir amžinybės įtampa yra viena svarbiausių. Ji tarsi nustato dvasinio judesio kryptį, horizontus. Poetinėje frazėje „Tavęs po tiltu tebelaukia / Šventadieniškai pasipuošę žuvys, / Bet mes negrįšim niekados“⁴ išlaikomas ir trukmės matmuo, poetinėje vaizduotėje perkeltas į daiktus (*tavęs tebelaukia [...] žuvys*), ir mintis apie laiko srautą, nuolatinį kitimą (*mes negrįšim niekados*) ši mintis netiesiogiai, bet konceptualiai išreiškta eilėraštyje „Viena pavasario diena kadaise“:

[...] | kalną

Sunkiai lipo tėvas. Anapus upės

Balsas šaukė: – Ar suradot? – Kitas, iš toliau,

Kaip aidas – Ne! – taip baigė

Tavo ilga, sunki ir neskambi diena, kurios

Aš ieškau nesustodamas, nors balsas

Anapus upės tebešaukia: – Ne!

Idėja, kad visa praeitis yra su mumis – svarbus Nykos-Niliūno pasaulėjautos sandas, „uždrausto įeiti kambario“ raktas, asmeninės mitologijos šerdis. Šios idėjos turinio sklaida sudaro vidinę asmens istoriją.

Ne tiek sąsają su Augustino idėjomis, kiek savą egzistencinį santykį su laiku, įvairias trukmės patirtis išreiškia šie Nykos-Niliūno žodžiai: „Aš esu kaip Šv. Augustinas: kol niekas neklausia, žinau, kas yra laikas, bet klausiamas nemoku atsakyti“⁵.

Išvados

Nykos-Niliūno poetinį laiko išgyvenimą ir filosofavimą sietume ne tik su Bergsono *trukmės* konceptu, bet ir su Antikos mąstytojais, ir su romantikų formuluota bei XX a. pradžioje atgimusia „gyvenimo filosofija“. Filosofavimą sąmonės ir pasaulio santykio lygmenyje laikytume artimu romantizmo ir fenomenologinio mąstymo linijai. Poetas laikosi romantikams būdingo vitalistinio, organiško galvojimo.

Intensyviai išgyvenamą *čia ir dabar* tėkmę Nyka-Niliūnas įtraukia į trukmės konceptą. Kalbantysis siekia būti imanentiškai trukmėje, ją reflektuoti kultūros ženklais ir asmens patirtį sulydančiomis

¹ *Ibid.*, p. 44 (2001.10.26).

² *Ibid.*, p. 82 (2002.10.16).

³ *Ibid.*, p. 123 (2003.10.18).

⁴ Idem, *Būties erozija*, p. 309.

⁵ Idem, *Dienoraščio fragmentai 1938–1975*, p. 288 (1955.03.24).

metaforomis. Idėjos, jog trukmės sąmonė, atmintis yra asmens branduolys, pagrindu poetas susikuria asmeninę mitologiją. Amžinybė suvokiama kaip buvusio laiko įdaiktinimas.

Programos „Neštis visuomet, viską ir visur su savimi“ galiojimas tikrinamas egzistenciškai negailestingai. Vėlyvuju kūrybos laiku trukmės konceptas pasirodo nebe toks paveikus, prisiminimo galia bliūkšta; kartu su ja – ir trukmės sąmonė. Čia ir dabar lieka nuogas, negalintis kūrybiškai akumuliuoti praeities.

Rita Tūtlytė, „Alfonas Nyka-Niliūnas: laikas ir trukmė“, in *Alfonas Nyka-Niliūnas: Poetas ir jo pasaulis*, kūrybos tyrinėjimai ir archyvinė medžiaga, Sudarytojai ir redaktoriai Manfredas Žvirgždas, Eugenijus Žmuida, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010, p. 79–98.